

Tendence a podceňování množství volného času při subjektivním odhadu

ANTONÍN RAŠEK, KAREL RYCHTAŘÍK

Katedra sociologie VPA KG

V březnu 1964 zorganizovala redakce Lidové armády a politická správa jednoho svazu sociologický průzkum osobního volna vojáků.¹

Cílem průzkumu bylo:

- poznat zájmy a potřeby vojáků základní služby a jejich vliv na náplň osobního volna;
- zjistit strukturu činnosti vojáků v osobním volnu;
- charakterizovat jednotlivé činnosti vojáků v osobním volnu;
- poznat působení objektivních a subjektivních činitelů na osobní volno vojáka;
- zjistit množství osobního volna vojáků;
- prozkoumat vztah mezi náplní osobního volna² a jeho materiálním zabezpečením.

Výběr technik byl proveden tak, aby umožnil vyčerpat celý rozsah zkoumané problematiky, vzájemně konfrontovat výsledky a ověřit subjektivní názory. Použito bylo volné tribuny o osobním volnu s vojáky základní služby, osobní účasti aktivistů na činnosti v osobním volnu, individuálních besed a rozhovorů s vojáky a funkcionáři, dopisovatelské akce — ankety k osobnímu volnu do časopisů Sokolovo a Lidová armáda, studia dokumentů, pozorování, dotazníků pro vojá-

ky základní služby, vojáky z povolání a náčelníky klubů, a časového snímku činnosti vojáků základní služby v době osobního volna.

Srovnání subjektivního odhadu množství osobního volna vojáků v dotazníku a výsledků měření pomocí časového snímku umožnilo zjistit tendenci k podceňování množství volného času při subjektivním odhadu.

Dotazník a časový snímek

Dotazník pro vojáky základní služby byl zpracován tak, aby byl statisticky vyhodnotitelný podle jednotlivých indikací ve strojně početní stanici. Vyplňoval jej reprezentativní vzorek vojáků v počtu 892 lidí hromadně po 20 až 30 vojákích podle scénáře a pod vedením centrálně vyškoleného tazatele.³ Dbalo se na to, aby se respondenti nemohli navzájem ovlivňovat.

Časový snímek byl pořízen celkem u sedmadvaceti jednotek, z toho u dvanácti tankových a pěti motostřeleckých rot a šesti školních tankových a čtyř školních motostřeleckých čet. Pořízeno bylo celkem osmdesát časových snímků za dobu čtrnácti dnů; výsledek byl ze známých důvodů přepočítáván na týdny. U každé zkoumané jednotky byly vyplňovány tři časové snímky; výběr res-

¹ V této době byl sociologický průzkum v redakci ještě nazýván „dopisovatelským“ — podle sovětských zkušeností. Blíže viz *Průzkumové brigády — rejdy*, Novinářský sborník č. 3-4/1961; J. Pavel — A. Zrůstek *Zkušenosti z dopisovatelského průzkumu politické výchovy v armádě*, Novinářský sborník č. 2/1962 a *Co přinesl dopisovatelský průzkum*, Lidová armáda č. 11-13/1962. Obsáhla zpráva o průzkumu osobního volna je ve vojensko-vědecké příloze Lidové armády č. 5, která je vložena do č. 21/1964 Lidové armády. Redakce dostala za tento průzkum v roce 1965 výroční cenu ministra národní obrany.

² Vymezení pojmu „osobní volno vojáka“ bylo jedním ze základních problémů při zpracování teoretického východiska průzkumu. Pro potřeby průzkumu v armádě bylo nutno nalézt takový pojem, který by co nejpřesněji vymezil předmět zkoumání, tj. čas, kdy voják dělá nikoli „co musí“, ale především „co sám chce“. V armádě je veškerá činnost stanovena denním řádem, takže vymezení obsahu tohoto pojmu je jednodušší než v jiných

oblastech společenské činnosti. Větší konstantnost a přehlednost života armády umožnila vymezit tento pojem úvahou, že denní řád rozděluje činnost vojáka do několika základních kategorií jako je zaměstnání, dozorčí a strážní služba, základní fyziologické potřeby a osobní volno, tj. čas, který je vojákovi vyhrazen pro činnost podle osobních zájmů a potřeb. Pro pojem „osobní volno“ se zpracovatelé rozhodli proto, že je v armádě tradiční. Je používán ve vojenských řádech a předpisech a je srozumitelný vojenské veřejnosti. V podstatě se však pojem osobní volno kryje s pojmem volný čas. V posledním průzkumu studijních a čtenářských zájmů důstojníků je používán pojem „volný čas“. Do „osobního volna“ je zahrnuto osobní volno vyhrazené denním řádem, mimořádné osobní volno povolené velitelem („náhradní“) a volno, které si voják vytváří sám bez vědomí velitele (tak zvaná „zašivačka“).

³ Blíže o vzorku a jeho reprezentativnosti viz citovaná vojensko-vedecká příloha Lidové armády č. 5/64, str. 21-23.

pondentů byl proveden pomocí číselného klíče ze jmenného abecedního seznamu jednotky. Časový snímek činnosti vojáků základní služby v době osobního volna zpracovával speciálně vyškolený aktivista — „hodnotitel“. Pouze jeden časový snímek byl vyrazen pro nedokončení. Osmdesát časových snímků, přesněji řečeno sto šedesát časových snímků týdenní činnosti vojáků základní služby, statisticky zpracovávali dva vojáci základní služby jeden měsíc; pracovali na zvlášť zřízeném pracovišti s osmihodinovou pracovní dobou.

Ačkoliv vyplňovatelé snímku byli vybíráni náhodným výběrem a činí jen 9 % vzorku dotazníku, překvapuje shoda jejich struktury se strukturou v dotazníku, zvláště pokud jde o vzdělání, povolání, členství v politických organizacích, národnost a politické a veřejné funkce, tj. indikace, které jsme zvlášť zjišťovali.

O typičnosti zkoumaného období lze soudit ze subjektivních výpovědí vojáků, jejichž činnost byla sledována. (Viz tab. 1.)

Tabulka 1

Z hlediska množství času:		
hodnocené období bylo typické	58	72,5 %
obvykle mám více volného času	6	7,5 %
obvykle mám méně volného času	11	13,7 %
neuvedeno	5	6,3 %
	80	100,0 %
Z hlediska způsobu využívání volného času		
zkoumané období bylo typické	63	78,7 %
zkoumané období nebylo typické	12	15,0 %
neuvedeno	5	6,3 %
	80	100,0 %

Časové měření ukázalo, že ačkoliv denní řady u zkoumaných jednotek vymezují pro osobní volno čas v rozmezí od 23 hodin 35 minut až 38 hodin 20 minut, činí skutečná doba osobního volna vojáka v tomto rozmezí 22 hodin 40 minut. K tomu je ovšem nutné ještě připočítat 3 hodiny 40 minut mimořádného volna

uděleného velitelem po splnění mimořádných úkolů a 1 hodinu volna svémocně vytvořeného samotnými vojáky, takže celkově činilo osobní volno vojáka 27 hodin 20 minut týdně.

Zkoumaný vzorek v časovém snímku a zvláště pak v dotazníku, a typičnost zkoumaného období umožňují přibližně stanovit velikost chyby vojáků při subjektivním odhadu množství jejich osobního volna.

Není na tom nic zvláštního a jde vlastně o přirozený a pochopitelný jev, liší-li se skutečný stav od našich představ. Pro praxi je však nesmírně důležité, aby stupeň odlišnosti nebyl příliš značný a aby chom byli ochotni a schopni své nesprávné představy korigovat. A proto smyslem sociologického poznání je destruovat pseudopředstavy a provést, jak říká jeden z našich filosofů, „destrukci pseudokonkrétnosti.“⁴

V našem případě je představa vojáka o rozsahu vlastního osobního volna v porovnání se skutečností jen velmi přibližná, a proto i nepravdivá a nesprávná.

Porovnání odhadu a skutečnosti

Z 587 dotazovaných vojáků uvedlo jen 96, tj. 16,7 %, že má pocit dostatku osobního volna; pocit nedostatku osobního volna má 491 vojáků, tj. 83,3 %

Do jaké míry je tento pocit oprávněný? Jaké mají vlastně lidé představy o svém volném čase?

Ve srovnání s volným časem civilní mládeže je u vojáka jeho rozsah zhruba o polovinu menší.

A promítneme-li si v duchu, co všechno od osobního volna očekáváme — např. v oblasti mimoškolního vzdělávání, rozvoje technické tvořivosti, zvyšování tělesné zdatnosti — nebo jaké úkoly má plnit z hlediska uvažované rehabilitační, duševně hygienické, adaptační či výchovné funkce této doby, pak množství volného času vojáka základní služby skutečně neodpovídá potřebám člověka, který žije v socialistické společnosti.

Chceme-li sledovat odpověď na otázku „Odhadněte, kolik hodin osobního volna

⁴ Toto označení používá K. Kosík v *Dialektice konkrétního* (nakladatelství Československé akademie věd, 1963).

máte průměrně za týden k dispozici“, vystavujeme se nutně určitému nebezpečí, že totiž údaje uvedené jednotlivcem se mohou vztahovat k něčemu jinému. Např. voják K. uvede svou činnost ve výboru základní organizace ČSM nebo brigády v místním JZD do doby osobního volna. Voják P. to subjektivně — a připustíme, že oprávněně — odmítne.

Údaje, které předkládáme, chceme tedy interpretovat spíše jako výpověď o rozsahu té doby, kterou dotazovaní považují za osobní volno. Položená otázka je velmi jednoduchá a vyhodnocení předpokládá, že všichni dotazovaní umějí pravdivě odpovědět. Zkreslení mohlo tedy nastat vlastně pouze v tom, že někdo nechce pravdivě odpovědět, nebo se ve své odpovědi mýlí. Uvážíme-li atmosféru, za které průzkum probíhal, demokratičnost jednání výzkumníků a důslednou anonymitu. Lze oprávněně uvést, že bylo velmi málo takových, kteří nechtěli pravdivě odpovědět. Skupina těch, kdo neodpověděli, a malé procento těch, jejichž odpověď byla nevyhodnotitelná, byla samozřejmě ze zkoumaného vzorku vyřazena. Zůstává tedy poslední možnost zkreslení, a tu chceme vysledovat: je jí skutečnost, že se dotazovaní v odhadu svého osobního volna mýlí.

Zůstaňme pro potřeby vzájemného srovnání objektivního stavu a subjektivního odhadu u kategorizace, která hodnotí zkoumané podle druhu jednotky a podle ročníku vojenské základní služby.

V následujících grafech a tabulkách chceme pomocí aritmetického průměru subjektivního odhadu (sečteme uváděné hodnoty všech jedinců a výsledný součet dělíme počtem jedinců ve vzorku) porovnat:

- celoarmádní průměrný rozsah doby osobního volna,
- průměrný rozsah u kategorizovaných skupin (jednotek a ročníků),
- aritmetický průměr podle subjektivního odhadu.

Dříve než provedeme stručnou analýzu jednotlivých kategorizovaných skupin, seznámíme se s legendou:

Pod písmenem A

jsou zařazeni ti, kdo neodpověděli nebo jejichž odpověď je nevyhodnotitelná,

Pod písmenem B

jsou zařazeni ti, kdo odhadují rozsah svého osobního volna

maximálně do 10 hodin týdně

Pod písmenem C —

maximálně do 15 hodin týdně

Pod písmenem D —

maximálně do 20 hodin týdně

Pod písmenem E —

maximálně do 25 hodin týdně

Pod písmenem F —

maximálně do 30 hodin týdně

Pod písmenem G —

maximálně do 35 hodin týdně

Pod písmenem H —

maximálně do 40 hodin týdně

Pod písmenem J —

nad 40 hodin týdně

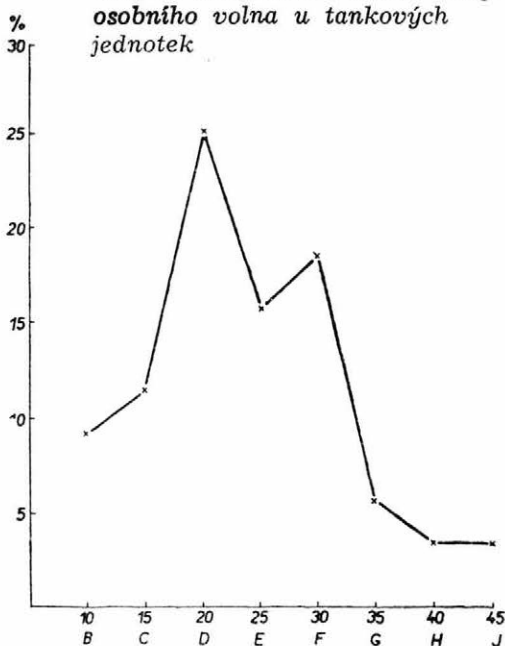
— vodorovně je znamenán subjektivní odhad počtu hodin,

— svisle je znamenáno procento těch, jejichž odhad doby vlastního osobního volna byl zařazen do určitého rozmezí;

— při výpočtech aritmetického průměru je počet jedinců zkoumaného vzorku vždy zmenšen o ty, kdo neodpověděli nebo jejichž odpověď byla označena jako nevyhodnotitelná.

Porovnání podle typu jednotky

Graf 1: Subjektivní odhad doby osobního volna u tankových jednotek

Tabulka 2

Z celkového vzorku je

	počet	%
A	31	6,85
B	41	9,06
C	51	11,28
D	113	24,99
E	70	15,51
F	84	18,59
G	30	6,64
H	16	3,54
J	16	3,54
Úhrn	452	100, %

A = 31 nevyhodnotitelných

B = $41 \times 10 = 410$

C = $51 \times 15 = 765$

D = $113 \times 20 = 2260$

E = $70 \times 25 = 1750$

F = $84 \times 30 = 2520$

G = $30 \times 35 = 1050$

H = $16 \times 40 = 640$

J = $16 \times 45 = 720$

421

$10115 : 421 = 24$

Celoarmádní rozsah doby osobního volna — 27 hod. 20 minut.

Průměrný rozsah osobního volna u tankových jednotek — 30 hod. 10 minut

Subjektivní odhad doby osobního volna — 24 hod.

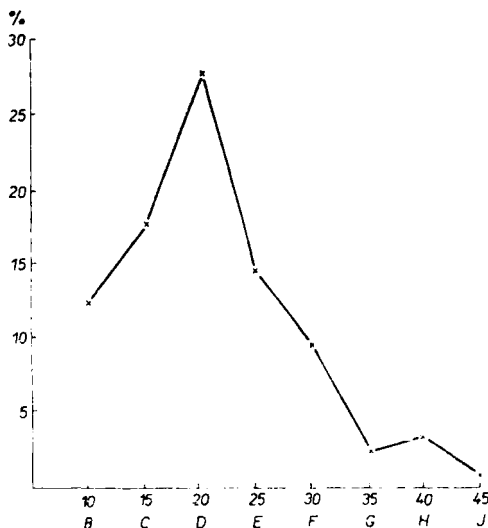
Průměrný rozsah doby osobního volna u tankových jednotek *přesahuje* celoarmádní průměr. Přesto však velká část jejich příslušníků množství svého osobního volna značně podceňuje. Např. největší počet je těch (113 ze 421 vyhodnocených), kteří se domnívají, že volný čas činí maximálně 20 hodin týdně.

U těchto jednotek svůj volný čas podcenilo — 60,84 % z počtu zkoumaných a vyhodnocených osob přecenilo — 13,72 % odhadlo přibližně správně — 18,59 %.

(Námi vymezené rozmezí — maximálně do třiceti hodin, písmeno F, a maximálně do třicetipěti hodin, písmeno G, zde nebyla zachována absolutně. Průměrný rozsah osobního volna u těchto jednotek, tj. 30 hodin 10 minut, byl zařazen pod písmeno F, tedy do 30 hodin, a podle toho

jsou pak počítány hodnoty podceňující, a hodnoty v odhadu přibližně správně.)

Graf 2: Subjektivní odhad doby osobního volna u motostřeleckých jednotek

Tabulka 3

Z celkového vzorku je

	počet	%
A	20	12,43
B	20	12,43
C	28	17,39
D	44	27,33
E	23	14,28
F	16	9,94
G	4	2,48
H	5	3,10
J	1	0,62
Úhrn	161	100 %

A = 20 nevyhodnotitelných

B = $20 \times 10 = 200$

C = $28 \times 15 = 420$

D = $44 \times 20 = 880$

E = $23 \times 25 = 575$

F = $16 \times 30 = 480$

G = $4 \times 35 = 140$

H = $5 \times 40 = 200$

J = $1 \times 45 = 45$

141

$2940 : 141 = 20,85$

Celkový průměrný rozsah doby osobního volna — 27 hod. 20 min.

Průměrný rozsah osobního volna
u motostřeleckých jednotek

— 27 hod. 50 min.

Subjektivní odhad doby

osobního volna

— 20 hod. 50 min.

Jestliže průměrný rozsah doby osobního volna u motostřeleckých jednotek vcelku odpovídá celoarmádnímu průměru, pak subjektivní odhad jejich příslušníků ukazuje, že i zde rozsah svého volného času silně podceňují. Největší počet (44 ze 141 vyhodnocených) je těch, kteří předpokládají, že jejich volný čas představuje dobu do dvaceti hodin týdně.

U těchto jednotek svůj volný čas podcenilo:

71,43 % zkoumaných a vyhodnocených

osob

přecenilo:

6,20 % zkoumaných a vyhodnocených

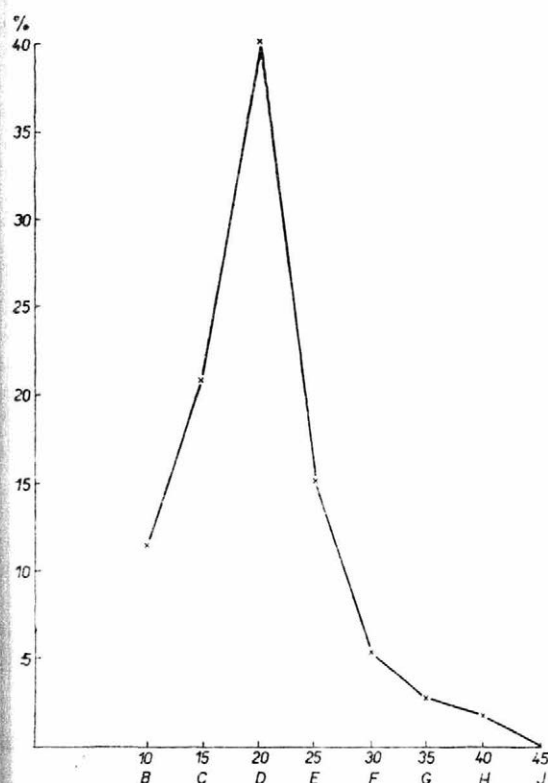
osob

odhadlo přibližně správně:

9,94 % zkoumaných a vyhodnocených

osob

Graf 3: Subjektivní odhad doby osobního volna u školních tankových jednotek

Tabulka 4

Z celkového vzorku je

	počet	%
A	4	2,49
B	19	11,79
C	33	20,49
D	65	40,37
E	24	14,91
F	9	5,59
G	4	2,49
H	3	1,87
J	—	—
Úhrn	161	100 %

A = 4 nevyhodnotitelných

B = 19 × 10 = 190

C = 33 × 15 = 495

D = 65 × 20 = 1300

E = 24 × 25 = 600

F = 9 × 30 = 270

G = 4 × 35 = 140

H = 3 × 40 = 120

157

3115 : 157 = 19,8

Celkový rozsah doby osobního volna

27 hod. 20 minut

Průměrný rozsah osobního volna u školních tankových jednotek

24 hod. 20 minut

Subjektivní odhad doby osobního volna u školních tankových jednotek

19 hod. 50 minut

U školních jednotek je průměrný rozsah doby osobního volna již nižší než celoarmádní průměr. I zde subjektivní podcenění jde značně pod skutečnou hladinu doby osobního volna. Např. 65 ze 157 vyhodnocených se domnívá, že mají týdně maximálně 20 hodin osobního volna.

U těchto jednotek svůj volný čas

podcenilo:

72,65 % z počtu zkoumaných a vyhodnocených osob

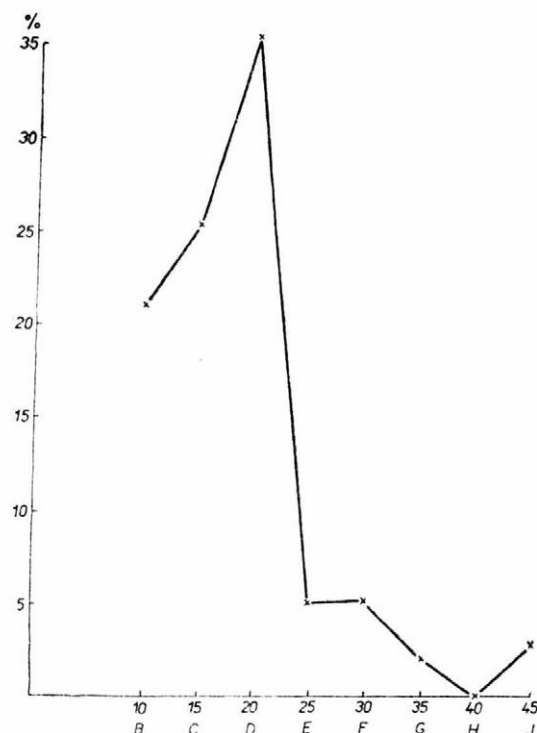
přecenilo:

9,95 % z počtu zkoumaných a vyhodnocených osob

odhadlo přibližně správně:

14,91 % z počtu zkoumaných a vyhodnocených osob

Graf 4: Subjektivní odhad doby osobního volna školních motostřeleckých jednotek

Tabulka 5

Z celkového vzorku je

	počet	%
A	5	4,24
B	24	20,33
C	30	25,42
D	42	35,59
E	6	5,09
F	6	5,09
G	2	1,69
H	—	—
J	3	2,55
Úhrn	118	100 %

A = 5 nevyhodnotitelných
 B = $24 \times 10 = 240$
 C = $30 \times 15 = 450$
 D = $42 \times 20 = 840$
 E = $6 \times 25 = 150$
 F = $6 \times 30 = 180$
 G = $2 \times 35 = 70$
 H = —
 J = $3 \times 45 = 135$

Celkový průměrný rozsah doby osobního volna 27 hod. 20 minut

Průměrný rozsah osobního volna u školních motostřeleckých jednotek

22 hod. 40 minut

Subjektivní odhad doby osobního volna

18 hod. 16 minut

U školních motostřeleckých jednotek vzhledem k tak nízkému celoarmádnímu průměru je závažný stav, který z hlediska kategorizovaných skupin představuje nejnižší rozsah doby osobního volna. Přesto i tady jde subjektivní odhad ještě níže pod úroveň již tak nízké hladiny. Např. 42 osob ze 113 vyhodnocených se domnívá, že týdně jejich rozsah osobního volna představuje maximálně 20 hodin.

U těchto jednotek svůj volný čas

podcenilo:

81,34 % z počtu dotazovaných a vyhodnocených osob

přecenilo:

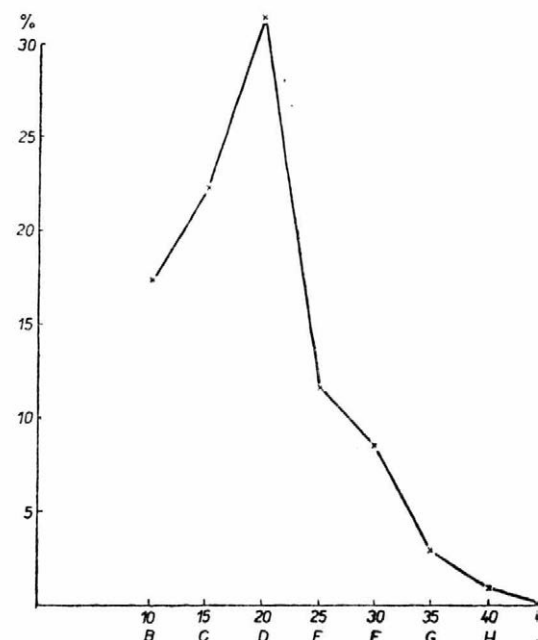
9,33 % z počtu dotazovaných a vyhodnocených osob

odhadlo přibližně správně:

5,09 % z počtu dotazovaných a vyhodnocených osob

Porovnání podle ročníků základní služby

Graf 5: Subjektivní odhad doby osobního volna u I. ročníku

Tabulka 6

Z celkového vzorku je

	počet	%
A	24	5,22
B	77	16,73
C	93	20,22
D	149	32,37
E	54	11,75
F	44	9,56
G	13	2,84
H	4	0,87
J	2	0,44
Úhrn	460	100 %

A = 24 nevyhodnotitelných

B = $77 \times 10 = 770$

C = $93 \times 15 = 1395$

D = $149 \times 20 = 2980$

E = $54 \times 25 = 1350$

F = $44 \times 30 = 1320$

G = $13 \times 35 = 455$

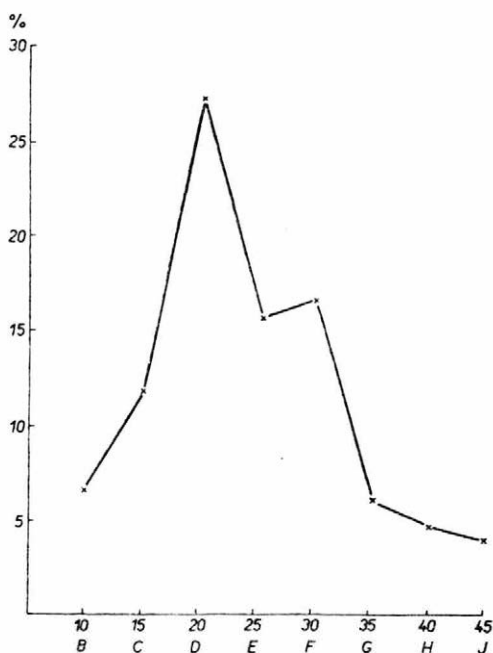
H = $4 \times 40 = 160$

J = $2 \times 45 = 90$

436

$8520 : 436 = 19,54$

Graf 6: Subjektivní odhad doby osobního volna u II. ročníku

Tabulka 7

Z celkového vzorku je

	počet	%
A	34	8,10
B	27	6,41
C	49	11,64
D	114	27,11
E	65	15,43
F	69	16,39
G	26	6,17
H	20	4,75
J	17	4,00
Úhrn	421	100 %

A = 34 nevyhodnotitelných

B = $27 \times 10 = 270$

C = $49 \times 15 = 735$

D = $114 \times 20 = 2280$

E = $65 \times 25 = 1625$

F = $69 \times 30 = 2070$

G = $26 \times 35 = 910$

H = $20 \times 40 = 800$

J = $17 \times 45 = 765$

387

$9455 : 387 = 24,4$

Celkový průměrný rozsah doby osobního volna 27,20 minut

Průměrný rozsah osobního volna u vojáků I. ročníku 24,20 minut

Subjektivní odhad doby osobního volna 19,33 minut

Průměrný rozsah osobního volna u vojáků I. ročníku je proti celoarmádnímu průměru podstatně menší. Subjektivní odhad — stejně jako u předcházejících případů — jde pod úroveň skutečného stavu. I zde figuruje 20 hodin jako hranice, o které se domnívá nejvíce z dotazovaných a vyhodnocených (149 ze 436), že je maximálním rozsahem doby osobního volna.

U těchto jednotek svůj volný čas

podcenilo:

69,32 % z počtu zkoumaných a vyhodnocených

přeceno:

13,71 % z počtu zkoumaných a vyhodnocených

odhadlo přibližně správně:

11,75 % z počtu zkoumaných a vyhodnocených

Celoarmádní rozsah doby osobního volna
27 hod. 20 minut
Průměrný rozsah osobního volna u II. roč.
31 hod. 30 minut
Subjektivní odhad doby osobního volna
24 hod. 20 minut

Průměrný rozsah doby osobního volna u vojáků II. ročníku značně převyšuje (o více než 7 hod. týdně) průměr zaznamenaný u I. ročníku. Vojáci druhého ročníku mají, ať už z jakýchkoliv příčin, vytvořený podstatně větší prostor osobního volna než první ročník. Jejich průměr ve svém rozsahu značně převyšuje i celoarmádní měřítko.

Přesto i oni ve své značné většině dobu osobního volna podcenili.

U vojáků II. ročníku svůj volný čas podcenilo . . .
76,98 % z počtu zkoumaných a vyhodnocených osob
přecenilo . . .
8,75 % z počtu zkoumaných a vyhodnocených osob
odhadlo přibližně správně . . .
6,17 % z počtu zkoumaných a vyhodnocených osob

I tady se velký počet vyhodnocených jedinců (114 ze 387), domnívá, že maximální hranici jejich osobního volna tvoří dvacet hodin týdně. (Skutečný průměrný rozsah doby osobního volna je u této skupiny 31 hodin 30 minut a byl proto zahrnut v rozmezí „maximálně do 35 hodin“, tedy pod písmeno G, ač se dosti blíží hranici písmena F, rozsahu „maximálně do 30 hodin“.)

Obecnější závěry

Uvedené skutečnosti z hlediska sledovaných subjektivních údajů o volném čase (když abstrahujeme skutečnost, že existují rozdíly ve směru nad a pod celoarmádní průměr u kategorizovaných jednotek i ročníků) nabízejí obecnější závěry:

a) Subjektivní údaje o volném čase jsou značně nespolehlivé. Některé zkoumané skupiny se ve svém odhadu odchylují od skutečného stavu až o 23 %. (Např. u tankových jednotek je skutečný stav 30 hodin 10 minut, odhad 24 hodin; u II. ročníku skutečný stav 31 hodin 30 minut, odhad 24 hodin 20 minut). Ve všech kategorizovaných skupinách je

vždy velký počet těch, kdo vymezili rozsah svého osobního volna maximální hranicí 20 hodin týdně. Jen malé procento vojáků odhaduje zhruba správně. Zdroje zkreslení musíme hledat právě v této neschopnosti zkoumaných osob odpovědět relativně přesně na tak obecně položenou otázku. Toto zjištění má pro naši další výzkumnou práci především metodologický význam.

b) Zamysleme se nad skutečností, že ve všech zkoumaných šesti kategorizovaných skupinách je subjektivní odhad nižší než skutečný stav. Snížení se pohybuje v rozmezí od 4 do 7½ hodiny. Celkově např. svůj volný čas podcenilo 72 %, přecenilo 10,2 % a přibližně správně odhadlo jen 11,1 % z celkového počtu vyhodnocených osob. (Z 1 773 zkoumaných bylo 118, tj. 6,7 % osob z hodnocení vyřazeno, protože buďto neodpověděli, nebo byla jejich odpověď nevyhodnotitelná.)

Pokusme se nyní na základě těchto zjištění o celkové porovnání subjektivního odhadu se skutečným, objektivním stavem, který byl měřen časovým snímkem.

Vyřadíme-li 118 odpovědí jako nevyhodnotitelné a analyzovaný počet, tj. 1 655, porovnáme v relativních číslech se vzorkem, u kterého jsme zjišťovali skutečný rozsah této doby, umožní nám to sestavit tabulku vzájemně srovnatelných čísel a naznačit křivky relativní četnosti (viz tabulku 8).

Tabulka 8

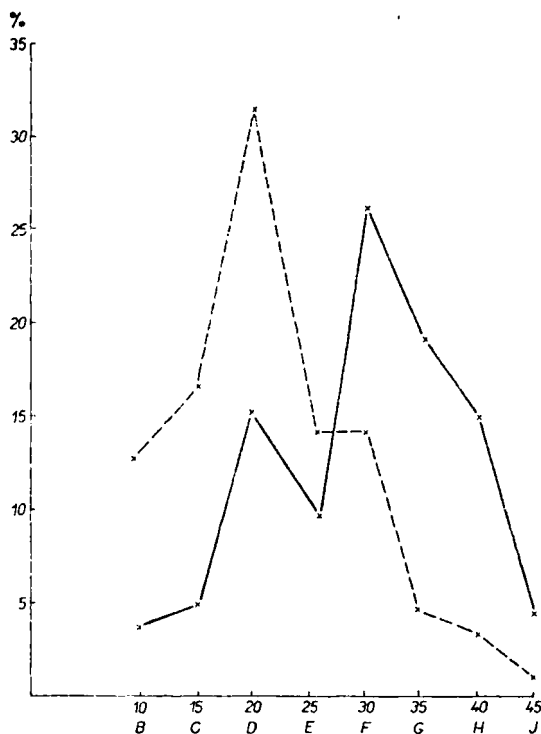
Tabulka relativní četnosti		
	Skutečný stav v %	Subjektivní odhad v %
B	3	13
C	5	17
D	15	32
E	11	14
F	26	14
G	19	5
H	15	3
J	6	2
	100 %	100 %

Z tabulky 8 i z grafu 7 lze snadno určit směr subjektivního zkreslení rozsahu doby osobního volna; spočívá ve všeobecné tendenci podceňovat množství vlastního volného času.

Graf 7: Křivky relativní četnosti

Subjektivní odhad - - - - -

Skutečný stav —————

O dané tendenci, na jejíž pravděpodobnou existenci ve svých výzkumech osobního volna vesnického obyvatelstva upozorňuje M. Disman a kterou tímto potvrzujeme i v armádě, nelze prohlásit, že má určitý, záměrně motivovaný charakter, že je tedy více méně uvědomělou deformací mající ráz účelového zkreslení.

Domníváme se, že počty zkoumaných i rozsah kategorizovaných skupin jsou tak reprezentativní, že „překryjí“, „utopí“ a dají ve svých průměrných počtech zaniknout případným i velmi nepravděpodobným motivům tohoto druhu: „když uvedu, že mám méně času — dostanu ho více“. Konečně, výzkumníci nevystupovali jako představitelé nadřízených orgánů a dodržovali zásady zabezpečující maximální objektivnost.

Příčiny

Kde jinde jsou tedy zdroje tohoto subjektivního zkreslení, této podceňující tendence?

Můžeme se k této otázce vyslovit více méně hypoteticky. Tendence podceňovat rozsah vlastního volného času bude v budoucnu pravděpodobně potvrzena u všech produktivních vrstev obyvatelstva, nejen u mladých lidí.

A to je v situaci, kdy ve světě XX. století se prokazatelně zvětšuje prostor volného času — ať už zkracováním pracovní doby nebo modernizací nutných mimo-pracovních úkonů. Stojíme tedy před zdánlivě nevysvětlitelným paradoxem. Volného času objektivně přibývá, ale všichni jsou přesvědčeni, že je ho málo, že jeho rozsah nám nestačí. V našich představách existuje iluze, falešný předpoklad, že času, se kterým můžeme volně a svobodně manipulovat podle svého „já chci“, „já mohu“ je dokonce mnohem méně než ho je ve skutečnosti.

Zdroje tohoto subjektivního zkreslení musíme hledat v některých společenských faktorech. Postupný rozvoj automatizované techniky sice na jedné straně vyřazuje člověka jako bezprostřední součást výroby, jako kolečko určité „mašinérie“, „vyřazuje“ vojáka jako bojovníka — voják se nyní jen výjimečně setká tváří v tvář se svým protivníkem —, ale na druhé straně nebyvalým způsobem zvyšuje význam „lidského faktoru“, hlavního činitele rozvoje výroby, nositele vědy, jež se stává bezprostřední výrobní silou, vládce složitých a v obsluze velice náročných zařízení bojové techniky.

Kvalitativní stránka pracovní síly, kvalifikace lidí, schopnost vykonávat „práci složitou“, se stává požadavkem dne. Potřeba rozvíjet sebe, neustále doplňovat vědomosti a kvalifikaci, je v našem století celoživotní nutností.

Proto má nebyvalý význam mimoškolní vzdělání dospělých — dálkové studium, lidové university a akademie, systém postgraduálního studia, družstevní školy práce atd.; to vše je však časově náročné.

Tento tlak z mnoha stran zdůrazňuje, „co všechno ke společenskému vlivu by člověk měl“ — a ten, pokud není lhostejný, brzy ve svém vědomí třídí, co všechno může a co nemůže.

Existují však i další faktory obecného společenského vlivu: určité životní tempo, pracovní shon, spěch, známé „dohánění“ času, konstatující nářky, že „dneska není

na nic čas“. V objektivně se rozvíjejícím rozsahu podnětů, které naše společnost nabízí pro využití volného času, je skryt jeden z problémů technické civilizace. Do jaké míry člověk může a má aktivně reagovat na tyto podněty vnějšího prostředí? Omezená schopnost člověka aktivně reagovat je podmíněna také časovou omezeností (potřeby jsou neomezené, ale den nikdy nebude mít víc než 24 hodiny). A tak se často dostáváme do postavení vnímatele nesmírného množství impulsů, podnětů, které ve svém množství pro člověka někdy přestávají být zdrojem tvůrčích aktivit. Nabídka je taková, že vyna-

lézavost a tvořivost se může zdát zbytečná.

Člověk se brání tím, že mnohé podněty odsunuje do postavení určité kulisy, že je zaznamenává pouze receptivně, ale v přizpůsobování sebe sama je tak či onak přijímá. Proto také postoj „mám nedostatek času“ může být na jedné straně obecnou společensky přijímanou normou. A ta se někdy, jak to některé naše příklady ukazují, může stát pseudopředstavou, která zakrývá skutečný stav.

Proto má odhalování tendence všeobecného podceňování volného času svůj smysl i význam.